

Tautosakos darbai 65, 2023, p. 199–208
ISSN 1392-2831 | eISSN 2783-6827
DOI: <https://doi.org/10.51554/TD.23.65.11>

Po ideologijos gaubtu: koks tas sovietinės šeimos gyvenimas?

RAMUNĖ BLEIZGIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
ramune.bleizgiene@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4207-3550>

Dalia Leinartė, *Neplanuotas gyvenimas: šeima sovietmečio Lietuvoje*, Vilnius: Aukso žuvis, 2022, 294 p., ISBN 978-609-8120-89-9

Bene svarbiausias motyvas imtis recenzuoti Dalios Leinartės knygą *Neplanuotas gyvenimas: šeima sovietmečio Lietuvoje* (2022) buvo asmeninis: esu gimusi Leonido Brežnevo (Леонид Ильич Брежнев, 1906–1982) „valdymo“ laikais, jis Sovietų Sąjungos vadovu, SSKP generaliniu sekretoriumi buvo 1964–1982 metais. Gerai pamenu ir šio vado plačiais antakiais laidotuves, mokykloje paminėtas tylos minute. Daugelį knygoje aprašytų sovietinės šeimos reiškinių esu patyrusi „savo kailiu“. Iš skaitytojų reakcijų žinau, kad kai kurie sovietinės tikrovės liudininkai ar liudininkės šios knygos skaitymą patyrė ir kaip tam tikrą terapinę priemonę. Todėl, dar prieš pradėdama ją studijuoti, turėjau ne tik mokslinių, bet ir subjektyvių interesų.

Aptariamoms knygoms žanrą nusakyti sunkoka: ji įvardijama mokslo studija, tačiau nėra nurodyti recenzentai, nėra mokslinėms monografijoms įprasto teorinių ir metodologinių prieigų apibrėžimo, visų kitų moksliniams leidiniams būdingų dalykų. Greičiausiai ją reikėtų priskirti mokslo populiarinamiesiems veikalams, o jos prieinamumą įvairaus pasirengimo skaitytojams ir skaitytojoms rodo ir labai lengvas, pagaulus, mokslinė terminija pernelyg neapkrautas stilius. Knygos galią įtraukti ar net panardinti į aptariamą temą patyriau pati, keliais prisėdimais perskaičiusi ją nuo pradžios iki galo. Ir dar svarbiau: iš esmės pirmu ypu skaitydama, tiek kaip gyvenusi sovietmečiu, tiek kaip mokslininkė, be didelio pasipriešinimo sutikau su dauguma išsakomų teiginių. Tik prisiimta užduotis parašyti recenziją vertė atrasti distanciją nuo dėstomų faktų ir jų interpretacijų, pergaltoti D. Leinartės pasirinktą tyrimo strategiją, ją pagrindžiančias, kad ir neišsakytas, teorines ar metodologines nuostatas, būdus pristatyti ir analizuoti gyvenamąją tikrovę.

Pažymėtina, kad tais pačiais metais pasirodė Valdemaro Klumbio ir Tomo Vaisetos monografija *Mažasis o: seksualumo kultūra sovietmečio Lietuvoje*, jos pagrindinė tema – sovietmečio žmonių seksualumo raiška – ne vieną kartą iškyla ir D. Leinartės atliktame sovietmečio šeimos tyrime. 2022-ųjų pabaigoje istorikė Ieva Balčiūnė apgynė disertaciją *Atsikratymas vaikais sovietmečio Lietuvoje: tėvai, valstybė ir nereikalingi vaikai*, kurioje aptariamas svarbus sovietinės šeimos gyvenimo aspektas – nereikalingų vaikų fenomenas, tiksliau, reiškinys, kai tėvai savanoriškai atsisakydavo savo vaikais rūpintis, juos išlaikyti. Disertacijoje aiškinamasi, kaip šią socialinę praktiką veikė tėvai, valstybė ir visuomenė (Balčiūnė 2022: 13). I. Balčiūnė remiasi D. Leinartės tyrimais, leidžiančiais perprasti sovietinę motinystės sampratą, o D. Leinartės knygos skyriuje „Tėvai ir vaikai“ aptariamos I. Balčiūnės dėmesio centre atsiduriančios sovietinės institucijos, tokios kaip internatinės mokyklos, vaikų namai, savaitiniai darželiai. Kai kuriais atvejais remiamasi ir I. Balčiūnės disertacijos medžiaga.

Kaip šeimos istorijos tyrėja, profesorė D. Leinartė į mokslo lauką įžengė 1999 m. (Leinartė 1999)¹, aprašydama XIX a. – XX a. pradžios šeimos gyvenimo formas apibrėžusią Katalikų bažnyčios pastoracinę veiklą, tradiciškai susiklosčiusį valstiečių požiūrį į santuoką kaip ūkinių-ekonominių santykių dalį, nacionalinio sąjūdžio metu kurtus tautinės šeimos projektus, siekusius formuoti naują šeiminių santykių modelį – tautinę inteligentų šeimą. Ideologinių modelių analizę papildė iš metrikų gauta medžiaga, lietuviškoje spaudoje pasirodę inteligentų tekstai, skirti šeimos klausimams aptarti, egodokumentinė medžiaga – visa tai, kas galėjo padėti atskleisti realią lietuviškos šeimos situaciją ir jos kaitą.

Naujausios D. Leinartės knygos priešistore laikytina 2007 m. išleista studija, kurios didžiausia dalis skirta sovietmečiu gyvenusių moterų biografiniams pasakojimams². Ir pati autorė prisipažįsta, kad knygos *Neplanuotas gyvenimas* idėja gimė rengiant moterų atsiminimus. Lyginant abi knygas matyti, kad aptariamoje mokslinėje studijoje buvo išplėtota, į gana nuoseklų pasakojimą sudėliota daugelis idėjų, išsakytų 2007 m. knygos įvade ir atsiminimų komentaruose. Čia, pristatant sovietmečio šeimos modelius, vedybinius santykius, einama panašiu keliu kaip ir tyrinė-

1 Visi mano minimi 2022 m. publikuoti sovietiniam gyvenimui skirti darbai ypatingi tuo, kad juose remiamasi pačių tyrėjų užrašytais interviu. V. Klumbys su T. Vaiseta parengė 28 interviu (iš jų 8 imti iš vyrų); I. Balčiūnė teigia atlikusi 12 pusiau struktūruotų interviu, iš jų disertacijos tyrime panaudojusi tik 6 (Balčiūnė 2022: 22). Ryškėja tendencija sovietologijos tyrimuose rinkti, kaupti biografinę medžiagą ir ją naudoti kaip svarbų, jei ne svarbiausią šaltinį. Sykiu ryškėja ir problema, kad reprezentacinę funkciją ima atlikti palyginti nedidelis skaičius pasakojimų (pavyzdžiui, knygoje *Mažasis o* Veronikos, 1942 m. gimusios moters, pasakojimas apie bjaurėjimąsi seksualiniais santykiais, ypač kai kuriomis jų formomis, tampa visų sovietmečiu gyvenusių moterų santykių su seksualumu nusakančiu ženklu). Taip pat norisi klausti apie atrankos kriterijų: kodėl tik dalis visos surinktos medžiagos patenka į mokslinį „pasakojimą“, kas mokslininkų paliekama tyrimo šešėlyje?

2 Pasakojimai rinkti nuo 2001 m. (kada darbas baigtas, nenurodoma), iš viso jų, anot D. Leinartės, surinkta daugiau nei 150, 2007 m. knygoje paskelbta tik 10 (PK).

jant XIX a. – XX a. pirmos pusės šeimą. Pirmiausia aptariama sovietinė ideologija, pagrįdusi po Antrojo pasaulinio karo iki XX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigos vykdytą šeimos politiką, ir viešais kanalais skleista propaganda. Šeima iškyla kaip bene svarbiausias ideologijos taikiny, jos gyvenimui reguliuoti buvo pasitelkta gausybė įstatymų, sukurta įvairiausių institucijų. Ideologinei reguliacijai apibrėžti skirtas pirmas knygos skyrius – jame apibūdinama lyčių lygybės idėjos sklaida pokarinėje Lietuvos visuomenėje, konkretūs veiksmai, vykdyti ją įgyvendinant. Turiu pabrėžti, kad pirmą kartą lietuviškoje historiografijoje taip nuodugniai atskleista sovietinę šeimą reguliavusi įstatyminės bazės raida: studijoje pristatomi LSSR baudžiamasis kodeksas, Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto (LKP CK), Ministrų Tarybos dokumentai, LSSR darbo ir socialinio aprūpinimo ministerijos medžiaga, LSSR finansų liaudies komisarų ir finansų ministrų įsakymai ir kita. Sovietinės šeimos politika knygoje analizuojama pasirinktais rakursais – per vykdytą nepasiturinčių šeimų, neįgalių vaikų, vienišų motinų, daugiavaikių šeimų specialiojo rėmimo politiką. Iš esmės ir kituose skyriuose – tiek antrajame („Santuoka“), tiek trečiajame („Skyrybos“) – iškyla siektos įgyvendinti šeimos strategijos aspektai. Ir šeimos kodeksai, ir santuokos registravimo tvarką apibrėžiantys įstatymai, ir skyrybų teismų medžiaga neabejotinai laikytini sovietinės šeimos politikos priemonėmis.

Kita pusė tyrimo, pristatomo *Neplanuotame gyvenime*, skirta įvairioms šeiminiams praktikoms, tokioms kaip santuokos sudarymas, sutuoktinių tarpusavio santykiai (seksualumas, meilė ir kt.), vaikų auginimas, skyrybos, gyvenamosios aplinkos gerinimas, gražinimas, aptarti. Visi šie šeiminio gyvenimo aspektai analizuojami minėtuose skyriuose „Santuoka“, „Skyrybos“, taip pat ir skyriuose „Tėvai ir vaikai“, „Namai“. Įvairios patirtys rekonstruojamos iš teismų medžiagos (pirmą kartą taip plačiai pristatyti, išanalizuoti LSSR Aukščiausiojo Teismo 1945–1989 m. registruoti ir nagrinėti skyrybų dokumentai), publikacijų spaudoje³, sovietinėje spaudoje skelbtų skaitytojų laiškų, pačios knygos autorės užrašytų moterų atsiminimų, dienoraščių, laiškų.

Tyrimo strategiją ir pačios autorės požiūrį į sovietinės šeimos formas bei raidą atskleidžia pasirinktas būdas pristatyti medžiagą. Pirmame knygos skyriuje aprašoma sovietinės lyčių lygybės idėjos sklaida Lietuvoje. Čia analizuojami LKP CK priimti dokumentai, reglamentavę Darbo tarp moterų skyriaus veiklą. Šiai naujai institucijai buvo patikėta visų pirma atlikti „idėjinį darbą“ – skleisti sovietines lyčių

.....
3 Gana tikslų sovietinės spaudos raidos vaizdą savo monografijoje pateikia V. Klumbys ir T. Vaiseta: jie nurodo, kad stalininio periodo spauda sukūrė „virtualų ideologinį pasaulį“, kuriame, pasak mokslininkų, neverta ieškoti tikrovės atspindžių, o štai nuo 7-ojo dešimtmečio, autorių nuomone, jau galima išskirti ideologines (propagandines) ir su tikrove susisiekančias publikacijas (Klumbys, Vaiseta 2022: 18).

lygybės idėjas, kurios, anot autorės, iš esmės padėjo vis labiau įtraukti moteris į darbo rinką (p. 17). Oficialieji dokumentai rodo, kad buvo suformuotas moterų darbo būrys, jį 1948 m. sudarė 11 tūkst., o 1950 m. – net 20 tūkst. moterų. Sovietinė valdžia šio skyriaus narėms numatė didžiulį darbo lauką: jos turėjo ne tik skleisti lyčių lygybės idėjas, įtraukti moteris į besikuriančių kolūkių veiklą, bet ir prisidėti prie gyventojų turto nacionalizacijos, informuoti KGB apie partizaninį judėjimą, tikrinti darželių, lopšelių veiklą, padėti daugiavaikėms ir vienišoms motinoms, seneliams, dalyvauti rinkimuose į SSRS ir LSSR Aukščiausiąją Tarybą, platinti sovietinę spaudą, organizuoti meninę saviveiklą, padėti mažinti moterų neraštingumą ir pačios savarankiškai šviestis. Pristatyta šios moterų organizacijos veikla pirmaisiais dešimtmečiais po karo sudaro įspūdį, kad kaip ir XIX a. pabaigoje vykstant nacionaliniam sąjūdžiui, taip ir sovietų okupacijos pradžioje moterys laikytos jėga, turėjusi užtikrinti okupuotos šalies visuomenės indoktrinaciją. Būtent per moteris ir į šeimas, ir į sovietinės visuomenės gyvenimą turėjo ateiti nauja ideologija grįsti santykiai, jų dėka turėjo keistis žmonių savivoka, jos turėjo formuoti naują augančios kartos pasaulėžiūrą. Kitaip tariant, moterys buvo matomos kaip bene svarbiausias sovietinės visuomenės kūrimo pamatas.

Skaitant pirmą skyrių kilo įspūdis, kad nors studija skirta sovietinei šeimai tirti, visas dėmesys skiriamas moterų (aktyviųjų, vienišų, daugiavaikių) gyvenimo ankstyvuoju sovietmečiu analizei. Šiame skyriuje šeima – daugiausia tik motina ir jos vaikai. Viena vertus, tokią šeimos situaciją nulėmė oficiali valdžios vykdyta politika. Anot knygos autorės, tik „1970 m. birželio 1 d. sovietinė valdžią pirmą kartą abu tėvus įvardijo kaip vaiko auklėtojus ir dalinės socialinės paramos gavėjus“ (p. 195). Paradoksalu, kad nors vyrai tėvai į įstatymus „patenka“ labai vėlai, ne viena moteris, pasakojusi savo gyvenimo istoriją, minėjo, kad šeimos galva tradiciškai buvo laikomas vyras. Sovietmečiu vyravusį šeimos modelį D. Leinartė pavadino neopatriarchatu. Įstatymų ir žmonių įsitikinimų prasilenkimas rodo, kad šeimos gyvenimo formas lėmė ne tik įstatymai, bet ir gana savarankiškai gyvuojanti tradicija, o jos kryptis galėjo nesutapti su siekta įgyvendinti šeimos strategija. Šioje vietoje noriu atkreipti dėmesį į knygos *Neplanuotas gyvenimas* siūlomą „pasaulio vaizdą“. Gal todėl, kad jos pagrindą sudaro moterų biografiniai pasakojimai, čia labiausiai reprezentuojamas sovietmečiu gyvenusios moters požiūris, patirtis, įvairių sovietinių reiškinių vertinimas. Nežinia, ar sąmoningai pasirinktą moterišką perspektyvą lėmė ir feministinės knygos autorės nuostatos. Vis dėlto pilnam ar artipilnam sovietinės šeimos pasaulio vaizdui susidaryti būtų įdomu pažinti ir vyrų poziciją: pavyzdžiui, ką jiems reiškė (ne)būti šeimoje, kaip jie išgyveno tėvo vaidmenį sovietmečiu, kaip patyrė stiprėjančią moterų savarankiškumą, įsitraukimą į darbo rinką⁴? Būtent vyriškosios patirties ir jausenos reprezentavimo šiame

4 V. Klumbys ir T. Vaiseta taip pat rašo, kad sovietinė politika stūmė vyrus iš šeimos gyvenimo, jų funkcija šeimoje buvo apribota tik kaip „materialinių išlaikytojų“ (2022: 26). I. Balčiūnė irgi mini

tyrime beveik nėra. Galima sakyti, kad autorė, sekdamą oficialiai vykdytos šeimos politikos pėdsakais, iš akiračio pameta dar vieną ne mažiau svarbų šeimos narį – sutuoktinį vyrą ir tėvą⁵.

Kaip minėta, knygoje derinama dviguba žiūra. Pirmiausia siekiama atskleisti pagrindines socialines institucijas, reguliavusias ar siekusias reguliuoti šeiminių gyvenimą. Greta jų pristatomos konkrečios gyvenimo istorijos, nekvestionuojant tarsi savaiminio ryšio tarp institucinio reguliavimo ir tuo metu egzistavusių praktikų. Tiesa, knygos *Vedusiųjų visuomenė: santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje* skyriuje „Skyrybos“ autorė jau parodė, kaip konkrečiame gyvenime žmonės rasdavo įvairiausių kelių apeiti tam laikmečiui būdingas santuokos „normas“. Knygos *Prijaukintos kasdienybės* įvade D. Leinartė išsako mintį, kad pristatomų biografinių pasakojimų autorės buvo taip paveikusi sovietinė ideologija, kad jų sampratos apie „lyčių vaidmenis, draugystę, meilę, darbo ir pareigų šeimai derinimą, estetiką ir grožį, vaikų auklėjimo principus neretai atitinka oficialias moralės ir elgesio normas, skleistas 1945–1970 metais sovietinės Lietuvos laikraščiuose ir žurnaluose“ (PK 8). Knygoje *Neplanuotas gyvenimas* irgi laikomasi nuostatos, kad nėra vienas žmogus, ar jis būtų „tremtinio, kultūros elito ar politinės nomenklatūros“ šeimos narys, negalėjo išvengti totalitarinio režimo skleidžiamos ideologijos. Ja, anot knygos autorės, buvo siekiama kontroliuoti visas su šeiminiu gyvenimu susijusias sferas – vaikų auklėjimą, jų švietimą ikimokyklinėse ir kitose mokymo įstaigose; ją pasitelkiant stengtasi formuoti požiūrį į asmens lytiškumą, romantinius santykius, apibrėžti vyrų ir moterų santykių modelius (p. 278).

Tačiau net ir pripažįstant sovietinės propagandos visuotinumą, būdingą diktatūrinėms santvarkoms, svarbiausia šios knygos problema laikyčiau vienareikšmią sovietų ideologijos tiesioginės įtakos žmonių gyvenimui aiškinimą. Nors siekiama įgyvendinti šeimos politiką palaikė įstatymai, įvairios oficialios socialinės praktikos (plataus masto agitacinis darbas, profesinės sąjungos, įvairių kitų valdžios remiamų organizacijų veikla) ir viešasis diskursas, realybė buvo daug įvairesnė ir sudėtingesnė. Oficialiai skelbtų lyčių lygybės idėjų ir realaus gyvenimo prasilenkimą ar net konfliktą liudija ir ne vienas knygoje minimas faktas. Pavyzdžiui, nors buvo

.....
 sovietais vykdytą tėčių nutildymo šeimos, vaikų priežiūros klausimais politiką (2022: 20–21). Ji aptaria ir šios politikos padarinius – didėjantį vienišų motinų skaičių ir šios naujos šeimos formos nulemtą ypatingą berniukų situaciją sovietmečiu. Anot mokslininkės, būtent berniukus dažniau siųsdavo į valstybines vaikų prieglaudas įstaigas: rastas ne vienas liudijimas, kaip pačios motinos, motyvuodamos tuo, kad joms vienoms per sunku auginti, auklėti sūnų, prašė priimti vaiką į valstybines vaikų priežiūros įstaigas.

5 Panašaus pobūdžio kritiką (kad, sekant ideologijos pėdsakais, sunku pastebėti tai, kam ji neskyrė dėmesio) išsako ir V. Klumbys su T. Vaiseta – jie rašo, kad „[m]okslininkai ir mokslininkės, tyrinėjančios lyčių ir seksualumo Sovietų sąjungoje ar sovietų Lietuvoje temą, gerokai daugiau dėmesio skyrė tam, kam skirti būtų rekomendavusi meilės diktatūra [...]“ (2022: 13).

deklaruojama, kad moterys turinčios siekti karjeros, galinčios dirbti tuos pačius darbus kaip ir vyrai, užimti vadovaujančius postus, realiai jos patirdavo žeminimą ar, šiuolaikiniais žodžiais kalbant, diskriminaciją: pavyzdžiui, sovietinių struktūrų funkcionierius aktyvias moteris vadindavo „bobomis“ ir visokias būdais engdavo, trukdydavo joms dirbti (p. 31). Šioje studijoje iš tiesų per mažai dėmesio skiriama faktui, kad vykdytos sovietinės politikos netolydumai, išjudinę tradiciniu laikomą šeimos modelį, pasak V. Klumbio ir T. Vaisetos, kūrė „vis daugiau priešybių, įtampų ir konfliktų“ (2022: 29). Tai komplikavo šiai visuomenei priklausančių žmonių gyvenimus, tačiau tikėtina, kad tokie sistemos prasilenkimai, nenuoseklumai sudarė sąlygas atsirasti jei ne alternatyviems, tai bent kiek kitokiems šeimos gyvenimo modeliams.

Nekomplikuotai suvokiant ideologijos poveikį žmonėms, „gyvenimiškoji medžiaga“ knygoje naudojama kaip iliustracijos įvairiems sovietinei visuomenei būdingiems reiškiniams pagrįsti. Ir atvirkščiai: rekonstruotos įvairiausios anuometės šeiminių gyvenimo patirtys aiškinamos vykdytos politikos raida ir kaita. Čia neapeitinas klausimas: kiek kurti planai, priimti įstatymai ir netgi ataskaitos gali atskleisti realią situaciją? Nuo pat okupacijos pradžios atotrūkis tarp deklaruojamų sovietinės visuomenės pokyčių, pasiekimų ir realaus žmogaus gyvenimo nuolat didėjo. Pervertinant ideologijos įtaką žmonių gyvenimui iš esmės sunkiau fiksuoti ir įvardyti įvairius kurtos ir palaikytos tvarkos pažeidimus, apėjimus. Tiesiai apie propaguojamo sovietinio šeimos idealo ir tikrovės prasilenkimą knygos autorė prabyla pristatydamą skelbiamas nuotraukas: „Atskirą pasakojimą sudaro knygoje panaudotos nuotraukos, dokumentų fotokopijos, kita vizuali medžiaga – per ją bandyta atspindėti sovietmečio propagandos ir realybės prieštarą“ (p. 11). Kad oficialiai diegiami meilės ir (arba) seksualumo modeliai daugiau ar mažiau prasilenkė su gyvenamąja tikrove, rašo V. Klumbys ir T. Vaiseta: „Kaip kiekvienoje diktatūroje, tikrasis meilės gyvenimas buvo gerokai įvairesnis ir sudėtingesnis, o jos galia ir autoritetas nuolat klibėjo ir buvo klibinami [...]“ (2022: 12–13).

Mėginant užčiuopti tikroviškas šeiminių gyvenimo formas, būtų buvę vertinga atkreipti dėmesį į skirtinguose šaltiniuose, tikėtina, fiksuojamą skirtingą „tikrovės“ laipsnį⁶. Spėtina, kad teisminiuose dokumentuose kai kurios gyvenimo detalės galėjo būti labai padidintos, o kai kurios – visai nutylimos. Teismui pateikiami žodiniai ir raštiški aiškinimai, liudijimai greičiausia labiausiai būdavo derinami prie

6 Šaltinių patikimumo klausimą kelia ir sovietinį seksualumą tyrę V. Klumbys ir T. Vaiseta: „[A]r tokie šaltiniai [pirminiai – R. B.] leidžia daryti bendresnes išvadas, ar jie reprezentuoja ‘tikrovę’“ (2022: 19). Iš esmės naudotis atsiminimų medžiaga atsisako ir I. Balčiūnė: ji teigia, kad ypač atsiminimai apie vaikystę (o jos akiratyje atsidūrė vaikystės vaikų namuose ir kitose valstybinėse institucijose) yra labai nepatikima medžiaga, nes ją veikia labai griežti savikontrolės mechanizmai. Pasakojimų kaip istorijos šaltinių problemiškumą ji aptaria disertacijos skyriuje „Sakytinės istorijos šaltinių problemos“ (2022: 22–25).

oficialaus sovietinio diskurso. Gerai išmoktas ideologines pamokas liudija autorės pateikiamas vieno iš skyrybų bylos liudininkų aiškinimas: „Ieškinyje vyras aiškino, kad jis dabar persiorientavo į materialistinę pasaulėžiūrą, nes yra universiteto dėstytojas. O žmona liko ‘konservatorė su stipriu religiniu jausmu’“ (p. 167).

Sovietinės tikrovės dvigubumą (ar keliasluoksniškumą) gali paliudyti visi, ilgiau ar ir trumpiau gyvenę „anais laikais“. Sovietmečio žmonės mokėjo prisiderinti prie oficialiai palaikomo diskurso, buvo įgudę falsifikuoti reikalaujamus pasiekimus ir tikrai žino, kad atotrūkis tarp oficiozo ir gyvenamosios tikrovės kartais būdavo begalinis. Kiekviena šeima turi istorijų, kaip vienam ar kitam šeimos nariui teko „padirbinėti“ faktus: pavyzdžiui, mūsų šeimoje ne kartą pasakojama istorija apie kasmet įvykdomus ir viršijamus medžių sodinimo planus vis tame pačiame kelių hektarų parko plote. Galima teigti, kad didesnę ar mažesnę faktų klastojimą toleravo visų grandžių valdžios institucijos. Apgaudinėjimo pavyzdį atsiminimuose pateikia ir Stefanija Kučinskienė: „Niekas mūsų netikrino, jokios revizijos nebuvo. Pavyzdžiui, mums atnešdavo išskalbti 25 vienetus baltinukų, o mes užrašydavom 100“ (PK 66).

Atrodytų, kad labiausiai pasitikėti galima D. Leinartės užrašytais moterų atsiminimais⁷. Tačiau ir juos skaitant verta turėti galvoje, kad jie rinkti praėjus dešimtmečiui po Sovietų Sąjungos žlugimo. Radikaliai pasikeitusi politinė situacija, perkuriamas nacionalinės istorijos pasakojimas neišvengiamai turėjo veikti ir šių moterų biografinius pasakojimus. Iš tiesų naujas kontekstas galėjo paskatinti pergrupuoti praeities atminties turinį, atrasti kitus (naujus?) buvusių įvykių, pasirinkimų motyvus ir interpretacijas. Okupacijų, nepriklausomybės atgavimo paskatintas politines ir socialines visuomenės transformacijas V. Klumbys ir T. Vaiseta laiko būtent tais slenksčiais, kurie veikė pasakojančių, atsimenančių asmenų tapatybę ir atmintį (2022: 20). Verta atkreipti dėmesį, kad atminties naratyvo kaita nebūtinai turėjo vykti sąmoningai.

Čia dar paminėtina, kad D. Leinartė, analizuodama tiek sovietmečiu rašytus laiškus ir teisminę medžiagą, tiek jau nepriklausomoje Lietuvoje užrašytus moterų biografinius pasakojimus, pasakojimą sutapatina su patirtimi. Kaip matyti jau iš knygoje *Prijaukintos kasdienybės* skelbiamų moterų pasakojimų, jiems būdinga panaši pasakojimo struktūra, kartojasi kai kurių patirčių aiškinimai. Greičiausiai tai reiškia, kad dauguma šių moterų „naudojosi“ kultūroje egzistuojančiais savo gyvenimo interpretavimo, pasakojimo modeliais, o ne kad visos jos taip pat išgyveno tuos pačius dalykus.

.....
7 Susipažinus su kituose moksliniuose tyrimuose skelbiama pokalbių medžiaga, pažinus, kokia ji būna „nesutvarkyta“, kai fiksuojami visi kalbėjimo pertrūkiai, pakartojimai, kyla abejonių dėl D. Leinartės pateiktų biografinių pasakojimų autentiškumo: jų kalba literatūrinė, tekstas išvalytas nuo visų pertarų, pakartojimų ar minties „nuslydimų“. Juoba kad ir knygoje nepaaiškinta, kiek prie jų ranką pridėjo redaktorės.

Vien tik sovietinės ideologijos, jos kaitos nepakanka norint paaiškinti, kodėl žmonės rinkdavosi vienas ar kitas (iš)gyvenimo strategijas ar veikimo būdus. Būtina pripažinti, kad šeimos buvo daugiau ar mažiau skirtingos. Kad ir kokia monolitiška ir visuotinai paplitusi atrodė sovietinė ideologija, tuo pat metu galėjo koegzistuoti ir kitos žmonių gyvenimą pagrindžiančios pasaulėžiūros⁸. Minėtina Lietuvos tarpukario miestų, kaimo tradicija, labiausiai veikusi žmones, gimusius dar iki Antrojo pasaulinio karo arba tarpukariu. Pavyzdžiui, Marijos Popovos (gim. 1932 m.) atsiminimuose apie darbo kolūkyje pradžią prasimuša aiškus žinojimas, „kad negalima susidėti su saugumu, su sribais ir su rusais“. Ji prisimena, kad, draugei ištekėjus už ruso, su šia nebesisveikino, dėl tų pačių priežasčių atstūmė ją įsimylėjusį „sribą“ (PK 135). Šį žinojimą, ką daryti galima, o ko ne, su kuo draugauti, o su kuo ne, greičiausiai perdavė artimiausia aplinka, suformavo kaimo bendruomenė. Tad drįsčiau teigti, kad tuo pat metu koegzistavo kelios vertybinės sistemos, sudarančios pagrindą bent minimaliai to laiko žmonių savivokos, elgsenos įvairovei.

Kitas žmonių pasaulėžiūrą ir elgseną formavęs veiksnys – Katalikų bažnyčia⁹. Iš tiesų *Neplanuotame gyvenime* skiriama nemažai dėmesio norint atskleisti, kaip valstybė stengėsi perimti bažnyčios funkcijas. Viename antro skyriaus („Santuoka“) poskyryje aprašoma sovietinės valdžios kova prieš bažnytinę santuoką (p. 84–91). Reikia paminėti, kad bažnyčia, nors ir gerokai apribota, iš dalies kontroliuojama valstybės, per visą okupacijos laikotarpį išlaikė tam tikrą įtaką visuomenės gyvenimui. Kad žmonės rasdavo įvairiausių būdų sutaikyti dvi ideologijas, liudija ir dar vienos moters, padariusios nemenką partinę karjerą, teiginys, kad ji sugebėjusi sutaikyti partinį darbą ir ištikimybę Dievui: „Vėliau atitolau nuo bažnyčios, bet nei Dievui nusidėjau, nei ideologiniam darbui“ (PK 152–153).

Kitus šeiminių gyvenimo ypatumus, D. Leinartės labiau išryškintus analizuojant moterų biografinius pasakojimus, nulėmė skirtinga socialinė moterų padėtis. Nors viešai buvo deklaruojama visuotinė lygybė, šeimos, gyvenančios kaime ir mieste, nepriklausančios ir priklausančios partinei nomenklatūrai, nebuvo vienodos. Kaip liudija sovietinės visuomenės elito moterų atsiminimai, jos galėjo naudotis įvairiomis privilegijomis, atostogauti su visa šeima, vykti ne tik į Lietuvos kurortus, įsigyti deficitinių daiktų ar samdyti tarnaites. *Neplanuotame gyvenime* tie skirtumai iš esmės apeinami.

Baigdama noriu grįžti prie terapinio knygos poveikio. Nors autorė pasirinko neutralų toną atskleisdama visus sovietmečio šeimos reiškinius, to laikmečio

8 Apie skirtingų tradicijų palimpsestą sovietinėje visuomenėje kalba ir seksualumo tyrėjai: „[S]usisluoksniavo ir viena kitą veikė įvairios [seksualumo] sampratos: tarpukarinės, sovietinės, miestietiškos, kaimietiškos“ (Klumbys, Vaiseta 2022: 132).

9 Religinio arba katalikiško diskurso, negalėjusio patekti į viešumą, svarbą formuojant sovietinės Lietuvos žmonių požiūrį į seksualumą mini ir V. Klumbys su T. Vaiseta.

tikrovė šioje studijoje vis dėlto pasirodo įvairiais rakursais. Atliktas tyrimas leidžia pamatyti ir gražiąją buvusio gyvenimo pusę. Man asmeniškai pasirodė gražus paprastų moterų veikimas pokariu, kai, radusios problemą, jos nedelsdamos turimomis priemonėmis imdavosi ją spręsti:

1946 m. Tauragės apskrities darbo tarp moterų skyriaus padalinių instruktorės organizavo dviejų valsčių visuomenininkes aplankyti senelių ir neįgalių asmenų prieglaudą. Pamačiusios alkanus senukus, moterys parūpino jiems 326 kg įvairių produktų. Tauragės apskrities vykdomasis komitetas pavedė moterims taip pat rūpintis apskrities vaikų namais. Pradžioje buvo įsakyta sudaryti 12 moterų komisiją vaikų namams patikrinti. Deleгатės rado vaikų namus šaltus, nekūrenamus, neaprūpintus maistu. Tada moterys numezgė 38 poras pirštinių ir 50 porų kojinių ir nunešė jas vaikams (p. 28).

Tai liudijimas apie pokariu suformuoto Darbo tarp moterų skyriaus narių veiklą, kurią paaiškinti, mano galva, tikrai nepakanka tik sovietinės ideologijos. Čia prasiveržia moterų galia išgyventi bet kokiomis sąlygomis. Tas ne iš ideologinės mašinerijos, bet iš žmonių bendro sugyvenimo kylantis rūpestis akivaizdus moterų pasakojimuose apie karo metą, kai žmonės buvo priversti nuolat glaustis kitų, net ir menkai pažįstamų, namuose, kai sulaukdavo netikėtos pagalbos net iš visai svetimų žmonių.

Ši knyga turi ir žiauriąją pusę. Tos pačios organizacijos narės, kaip rodo tyrimas, padėdavo išaiškinti turtingesnių ūkininkų (vadintų buožėmis) paslėpto turto atvejus, pranešdavo KGB apie partizanus (p. 32). Toje pačioje situacijoje atsidūrusios moterys skųsdavo, padėdavo persekioti kaimynus, šalia esančius žmones. Ir vėlgi vien sovietinės ideologijos nepakanka paaiškinti, kodėl jos taip elgdavosi.

Man asmeniškai labai baisus sovietinei visuomenei būdingas siekis maksimaliai kontroliuoti jai priklausančių žmonių gyvenimus. Kontrolė būdavo įvairių lygmenų. Ugdytojai (mokytojai, klasės, vaikų namų auklėtojai) turėdavo teisę susipažinti net su vaikų dienoraščių įrašais: „Siekiant aktyvios saviauklos vaikai turėjo vesti asmeninius dienoraščius, o jų įrašai buvo auklėtojų kontroliuojami, analizuojami ir naudojami kaip auklėtinių saviugdosa forma“ (p. 199). Nuolatinius ir rimtus privataus šeimos gyvenimo ribų pažeidimus liudija knygoje pateikiami faktai, kai sutuoktinių santykių peripetijas galėdavo viešuose susirinkimuose svarstyti profsąjungos, įvairios partinės organizacijos, galiausiai tiek pavyzdinio, tiek nesklاندaus, nesusklosčiusio šeimyninio gyvenimo istorijas turėdavo teisę viešai aptarinėti spauda. Tačiau čia prisimintina, kad partinei nomenklatūrai priklausančios šeimos turėjo privilegiją saugoti privataus gyvenimo smulkmenas (PK 55). Iškilus teisminėms kolizijoms, kolektyvas galėdavo tarti lemiamą žodį. Pavyzdžiui, „kolektyvo“ nusistatymas „sprendžiant dėl vaikų priežiūros tvarkos“, priimant konkrečius

sprendimus įvairiose šeiminio gyvenimo bylose reikšdavo daug daugiau nei tos šeimos narių norai ar nuomonės.

Galiausiai ši knyga turi ir komiškąją pusę. Neabejoju, kad sveikimą labiausiai išduoda tai, kad jau yra sovietinio gyvenimo reiškinų, iš kurių ima juokas. Štai knygoje pasakojama, kad 1957 m. jaunasis, ką tik įregistravęs santuoką, atsisakė pradėti šeiminių gyvenimą, iš uošvių negavęs žadėtos žmonos pasogos – paršelio (p. 87). Taip pat sukėlė šypseną tarybinio mokslo atradimas, kad „paauglys ir seksualinis potraukis yra du natūraliai nesuderinami dalykai“ (p. 106). Kaip užaugusi šeimoje, kurioje buvo smurtauojama, leidžiu sau pasijuokti ir iš dar vieno teismo įrašo: „Liudytojai parodo, kad jie žino, jog šalys nesugyvena, kad atsakovas yra nesveikas ir šlapinasi miegodamas ir bendrai, kai supykdamo, nieko nedirbdavo ir vadino ieškovoje ‘kurva’“ (p. 141).

Į nuoseklų pasakojimą sudėliota po sovietų okupacijos vykdyta oficiali šeimos gyvenimo politika, palaikoma viešai skleistos propagandos, įvairių valstybinių institucijų veiklos ir atskleistos konkrečios šeiminio gyvenimo praktikos, knygoje *Neplanuotas gyvenimas* leidžia priartėti prie sodraus, įvairiapusio sovietinės tikrovės vaizdo. Labiau orientuojantis į dėsningumus, į tai, kas būdinga daugumai, iš jo išsprūsta netipiniai – būtent „nesuplanuoti“ – šios tikrovės aspektai. Tačiau neabejotina, kad D. Leinartės pasiūlytas sovietinės šeimos istorinis pasakojimas suteikia tvirtą pamatą tolesniems sovietologijos tyrimams.

LITERATŪRA

- Balčiūnė Ieva 2022. *Atsikratymas vaikais sovietmečio Lietuvoje: tėvai, valstybė ir nereikalingi vaikai*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Klumbys Valdemaras, Vaiseta Tomas 2022. *Mažasis o: seksualumo kultūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos.
- [Leinartė] Marcinkevičienė Dalia 1999. *Vedusiųjų visuomenė: Santuoka ir skyrybos Lietuvoje (XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje)*, Vilnius: Vaga.
- PK – *Prijaukintos kasdienybės, 1945–1970: biografiniai Lietuvos moterų interviu*, sudarytoja Dalia Leinartė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.